

TEZER ÖZLÜ’NÜN “ÇOCUKLUĞUN SOĞUK GECELERİ” ADLI ROMANINDA KAFKAESK ETKİLER

Hacire AKTAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, hacire.aktas00@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi

25/08/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Farklı disiplinler arasındaki ortaklaşan ve ayrışan paydalara odaklanan karşılaştırma fikrinin sosyal bilimlerde kullanımının edebiyattaki yansıması olan Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, 1830’lardan sonra gelişmeye başlar. Bu bilim dalının dayandığı temel saikler, farklı kültür ve edebiyatlara açılma, ötekiyle karşılaşma, ötekini keşfetme ve dünyada evrensellik fikri olarak sıralanabilir.

Yirminci yüzyılın, ölümünden sonra keşfedilen ve derin izler bırakan yazarlarından biri olan Franz Kafka’nın (1883-1924) yaşadığı çağı yansıtmaya duyarlılığında öne çıkan nitelikler toplamı demek olan Kafkaesk, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ürün veren yazarların yazış biçimi üzerinde belirgin şekilde etki eder. Türk edebiyatında, dünyanın politik bölünmüşlüğünden ve bunun Türkiye’nin kültürel ve politik iklimine etkilerinden de bağımsız olmayan bu etki, özellikle 1950 Kuşağı’nın, varoluşçu felsefenin öğretileriyle bir arada yürüyen modernist duyarlılığının temel renklerinden biri olarak belirir.

Yazarlık yaşamının erken evrelerinde kendini 1950 Kuşağı’nın üyelerinin içinde ve izinde bulan, hayata erken veda eden Tezer Özlü (1943-1986), az sayıdaki eserlerinde, yaşadığı çağın sorunlarını varoluşsal felsefenin penceresinden ve Kafkavâri bir duyarlılıkla ortaya koyar.

Bu makalede, Özlü’nün yazar duyarlılığının ana hatlarında göz ardı edilemeyecek yabancılaşma, yalnızlık, iletişimsizlik, bürokrasi, iktidar, eğitim, başkaldırı ve kaçış gibi sorunlara odaklanan *Çocukluğun Soğuk Geceleeri* (1980) adlı romanı, içerdiği Kafkaesk etkiler açısından analitik bir çözümlemeye tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleeri*, Franz Kafka, Kafkaesk.

The Effects Of Kafkaesque In Tezer Özlü’s Novel “Cold Nights Of Childhood”

ABSTRACT

Comparative Literary Science, which is a reflection of the use of the idea of comparison in social sciences in literature, focusing on common and diverging denominators between diffe-

rent disciplines, started to develop after the 1830s. The basic motives on which this discipline is based can be listed as the idea of opening up to different cultures and literature, meeting with the other, discovering the other, and universality in the world. One of the writers of twenty century, discovered after his death, Franz Kafka (1883-1924), is the sum of the qualities that stand out in the sensibility of reflecting the age in which Kafkaesque has a significant influence on the writing style of the writers, especially after the Second World War. This effect is not independent of the world's political division of the Turkish literature and its impact on the cultural and political climate in Turkey. In particular, this influence emerges as one of the basic colours of the modernist sensibility of the 1950s, which coexist with the teachings of existential philosophy. Tezer Özlü (1943-1986), who found herself within the members and traces of the 1950 Generation in the early stages of her writing career, passed away at an early age. The author has very few works and presents the problems of his age from the window of existential philosophy and with a Kafkaesque sensitivity. In this article, Özlü's novel, *Cold Nights of Childhood* (1980), which focuses on problems such as alienation, loneliness, lack of communication, bureaucracy, power, education, rebellion and escape which cannot be ignored in the main lines of author sensitivity, is subjected to an analytical analysis in terms of its Kafkaesque effects.

Keywords: Comparative literature, Tezer Özlü, *Cold Nights of Childhood*, Franz Kafka, Kafkaesque.

GİRİŞ

Karşılaştırmalı edebiyat, metinlerde benzerlik, etki ve yakınlık olguları etrafında değerlendirilen bir bilimdir. Bu değerlendirmede en önemli olgu ise, etkidir. Uluslararası dil, kültür ve sanatın; paralellik, benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması, öncelikle kültürlerarası etki ve iletişimi ortaya koyar. Disiplinler arası bir yaklaşımla karşılaştırmalar yapılarak bu açı daha da genişler. Romantizm ve liberalizmin Avrupa'da etkili olduğu yıllarda doğan bu yeni araştırma sahası 20.yüzyılın ilk yarısında bilimsel araştırma metotları ve gelişmekte olan uluslararası iletişim, ulaşım, eğitim, dil öğrenimleri vb. teknolojik gelişmelerle zenginleşir. Kefeli'ye göre, Karşılaştırmalı edebiyat farklı kültür ve edebiyatlara açılma ve ufuk genişletmektir. Karşılaştırmalı edebiyatın bir yönü, kişinin öteki ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesidir. Zengin kültür ve medeniyetlerle karşılaştırılma geliştirir. Birçok büyük yazar karşılaştırmacı bir gözle medeniyetleri, dilleri, tarihleri inceleyerek onlardan yararlanır. 16.yüzyılda Du Bellay, Latin ve Yunan dillerinin zenginliğini vurgulayarak Fransız dilinin de bu seviyeye ulaşması gerektiğini belirtir. Montaigne, *Denemeler* 'inde farklı kültür ve uygarlıkları karşılaştırır (Kefeli, 2000: 9-10).

Karşılaştırmalı edebiyat 1840'larda terim olarak varlığını kanıtlamış olsa da karşılaştırmalı kökenleri ve pratikleri çok öncelere dayanır. Kefeli'nin örnek verdiği Montaigne'in uygarlıkları gözlemlemesi ilk örnek değildir. Gezginler ve gezgin sıfatında olan devlet, sanat, din adamları da uygarlıklar arasındaki gözlemleriyle kendi ulus ve öteki ulusları karşılaştırırlar. Edebiyatta, Rousseau'ya göre, iki edebiyat aynı anda ortaya çıkar çıkmaz, karşılıklı değerlerini ortaya çıkarabilmek için karşılaştırılırlar. Yunanca ve Latince, Ortaçağ Roman dili edebiyatları, 18. yüzyıldaki Fransızca ve İngilizce gibi... Karşılaştırmalı edebiyat milli bir önceliğin kabul ya da reddi demektir (Rousseau-Pichois, 1994: 17-19). Karşılaştırmalı edebiyatın temel amaçlarından biri de milliyetçilik tabusunu yıkmaya girişimidir. Bu bağlamda evrensel bir temelde olduğu da savunulabilir. Murat Belge, bu edebiyatın Türkiye'ye geç gelmesinin nedenlerinden biri olarak milliyetçiliği gösterir. Edebiyat ve sanatın ulusal sınıra sığmayacağını belirtir (Belge, 2009: 350)

Karşılaştırmalı edebiyat fikrinin temelleri; Amper, Villemain ve Charles'in 1840'lardaki girişimleriyle atılır. 1827'de ilk kez Villemain tarafından terim olarak kullanıldığı temel görüşler arasındadır. 1828-1829 yıllarında Sorbonne Üniversitesi'nde ders veren Villemain, Fransa'da İngiliz tesiri ve İngiltere'de Fransız tesiri çerçevesinde karşılaştırmalı dersler anlatarak, kültürler arası alışverişi inceler. Kendisini takip eden birçok genç akademisyenin bu yolda ufkunu genişletir (Rousseau- Pichois, 1994: 22-24).

Childs ve Fowler, bu disiplinin amaç ve kapsamını şu şekilde ortaya koyarlar: "Karşılaştırmalı edebiyat sistematik bir şekilde, başka bir dilsel kültürün ürünlerini aydınlatıcı bir bağlamda kullanarak bir çalışmanın nitelikleri hakkında farkındalığı arttırmayı amaçlar ve bu eğilimi genişletir. Farklı dillerin literatürlerinde 'dönüştürülmüş' bazı geniş konu veya temaları" (Childs ve Fowler, 1989: 4). Bu anlamda, karşılaştırmalı edebiyat ufuk açıcudur. Tarihsel anlamda, karşılaştırmalı edebiyat ekollerinin oluşmasında değişik edebiyat tarihi ve toplum tarihi yönelimlerinin etkin rol oynadığı görülür (Sakallı, 2006: 11). Karşılaştırmalı edebiyat biliminde üç temel ekol söz konusudur. Bunlar, "edebiyatı sosyoekonomik olaylar tayin eder" diyen Marksist ekol, toplumsal ve politik öğelere önem veren ve "edebiyat dışı" verilere yönelen Fransız ekolü ve özellikle Fransız ekolüne bir tepki olarak ortaya çıkan Amerikan ekolüdür (Aykanat, 2012: 409-427). Fransız ekolünde evrensel bir düşünce hâkimken, Amerikan ekolü bu bilime ulusal bir düzlemde yaklaşır. Fransız ekolünde iki farklı milletin edebiyatı karşılaştırılırken, Amerikan ekolü aynı edebiyatın içinde de karşılaştırmanın mümkün olduğunu savunur. Karşılaştırmalı edebiyat belli bir teknikle sınırlandırılmadığı için birçok nitelikte çalışılabilir.

Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyat serüvenine bakıldığında yeterince yol kat edilmediği gözlemlenebilir. Hüseyin Arak, bu bilimin Türkiye'ye gelmesinin 20.yüzyıldan sonra Yahudi göçüyle Türkiye'ye gelen bilim insanları Leo Spitzer (1887-1960) Erich Auerbach (1892-1957)'e dayandırır (Arak, 2009: 243-252). Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyatın ilk öncüleri olduğunu vurgular. Ancak tarihi serüvene bakıldığında gelişmiş bir alan olarak görülmez. İnci Enginün'e göre; ülkemizde karşılaştırmalı edebiyatın kökleşmemesinin nedeni, bu bilimin Türk Dili ve Edebiyatı yerine Fransız Dili ve Edebiyatı içerisinde işlenmesidir. Bu anlamda Cevdet Perin İstanbul ve Ankara üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarını yürütür. Perin'in üniversiteden ayrılmasıyla bu alandaki çalışmalar durur (Enginün, 2017: 11-28). Bayram'a göre de Türk Edebiyatı'nda akademisyen ve araştırmacıların, karşılaştırmalı edebiyat bilimiyle; yapısalcılık, dilbilim, anlambilim, ontolojik analiz vb. konular üzerinde çalışılmasına rağmen, henüz yeterince bilinmeyen bir bilimdir. 1964'ten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde bu alanda yüksek lisans ve doktora tezleri çalışılır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi için çalışan diğer bir araştırmacı da Gürsel Aytaç'tır. O, "Çağdaş Nesir" başlığı altında karşılaştırmalı edebiyat dersleri işler. 1997'de İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat dalı kurulur (Bayram, 2004: 69-93). Bu yıllardan sonra birçok araştırmacı, yazar ve akademisyen bu alanda çalışmalar verir.

Türk edebiyatında Tanzimat'tan bu yana Batı edebiyatı, özellikle de Fransız edebiyatı örnek alınıp, yazarlarca bir karşılaştırma yapılır (Meriç, 1994: 20). Cumhuriyet Edebiyatı Dönemi'nde karşılaştırma önemlidir. İletişim araçlarının gelişmesi, karşılaştırmalı edebiyatın önünü açar. Birçok yazar farklı edebiyatlardan etkilenerek eserlerini bu doğrultuda şekillendirir. Karşılaştırmalı edebiyat, Türk Edebiyatı'nda önemli bir alan olarak varlığını ortaya koyar. Türk edebiyatında da karşılaştırma ulus dışı bir seviyeye ulaşır. Farklı ulusal edebiyatların yazarlarıyla yapılan karşılaştırmalar arasında yer edinen yazarlardan biri de Franz Kafka'dır. Yazarın oluşturduğu Kafkaesk üslubu farklı edebiyatlardaki birçok yazarı etkiler. Türk edebiyatında Yıldız

Ecevit'e göre Kafka'dan en çok etkilenen yazar, Ferit Edgü, bir diğeri ise 60 kuşağında yer edinen Tezer Özlü'dür (Ecevit, 1992: 171). Bu çalışmada Kafka ve Özlü belli olgular üzerinden Kafkaesk etkiyle karşılaştırılacaktır. İkisinin karşılaştırılma nedeni, eserlerindeki kültürel, sosyal ve siyasal özelliklerinin bireyler üzerinde bıraktığı etki yönünden benzer olmasıdır. Tezer Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanı merkeze alınarak, Kafkaesk etki ortaya konulacaktır.

1. KAFKAESK

Franz Kafka, (1883-1924), Prag'da Altstaldter Ring'deki Alman jimnazında okur. On altı yaşındayken Darwin, Hacckel, Nietzsche'yi okur. Tanrı tanımazlığı ve sosyalizmi seçer. Din-den çok felsefe derslerine ilgi duyar. En sevdiği yazarlar Goethe, Kleist, Grillparzer ve Stifter'dir (Emrich, 1965: 74). Kafka yirmi yıllık dostu Max Brod'a ölümünden sonra yakması için bütün yazdıklarını verir. 1935'te arkadaşı Brod sayesinde eserleri yayımlanır. Eserleri, Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da önemli ölçüde değer bulur. Andre Breton, Camus ve Sartre, Kafka'nın eserlerini yaygınlaştırır (Kafka, 2014: 4-5). Yazarın önemi, yaşadığı çağın çok ilerisinde düşünmesi ve eserlerinde değindiği sorunların günümüze de karşılık gelmesindedir. Kafka, zayıflığını yazınsal gücünün temel kaynağı olarak saptar. (Fischer, 1998: 1-18). Kafka hayatı pahasına yazmaya gönül vermiş bir yazar olduğunu metinlerinde gösterir. Kafka'nın ölümünden sonra yazılarının yakılmasını istemesi bunun tersini düşündürür. Kafka gibi derin bir yazarın bu tavrı bilinçlidir. Onun bu davranışı, aslında bunların bilinmesi gerektiği vurgusu olarak da okunabilir. Mayer'e göre, Goethe ve Kleist gibi yazılarını yırtıp yakmaması, Kafka'nın arkadaşına olan vasiyetinin gerçekleşmeme ihtimalini ummasındandır (Mayer, 1965: 80). Bugün edebiyatta önemli bir yazar olan Kafka, eserlerinde yarattığı özgün atmosferden dolayı Kafkaesk terimini oluşturur.

Kafkaesk terimi 1940'lardan sonra yaygınlaşmaya başlar. Bu terimin ilk kullanımı 1936 yılında Malcolm Lowry tarafından "kusursuz Kafka durumu" ifadesinde kullanılır. 1947'de New Yorker'da yayınlanan bir makalede Kafka'nın eserlerine egemen olan atmosfer. "çıkışsız Kafkaesk kâbus" ibaresiyle çerçevelenmek istenir. Farklı ansiklopedi ve edebi terimler sözlüklerinde, Kafka'nın romanlarına özgü atmosfer farklı sözcüklerle ifade edilmeye çalışılır: "Baskıcı atmosfer" "kişisellikten çıkmış uğursuz güçlerin insanlararası ilişkileri denetlediği" "kâbus gibi bir dünya" "esrarengiz, kaygılandırıcı (unheimlich) ve tehditkâr" bir duruma; "yönünü şaşırılmış bireyin kaybolduğu" labirent biçiminde "bürokratik ve totaliter, dolambaçlı yöntemlerle birlikte, saçma ve şizofrenik olarak rasyonel bir örgütlenme" türü ifadeler, yirminci yüzyılı karanlık bir perspektiften veren Kafka romanlarının atmosferini belirtmek için kullanılır. Sözlük ve ansiklopedilerin çoğunda yapılmaya çalışılan tanımlamalardaki eksik yön, Kafka'nın eserlerindeki ironidir. "Kafkaesk durum", böylelikle karanlık, uğursuz, bürokratik kurumların gündelik işleyişi içindeki gülünç saçmalaktan "idari" iktidarın en ölümcül tezahürlerine dek varan bir deneyim yelpazesini tanımlamak için kullanılır (Löwy, 2014: 134).

Popüler kullanım ve sözlük tanımları, 'Kafkaesque' duygusunun, zorlayıcı aynı zamanda bir şekilde rahatsız edici olan gerçek bir deneyimin tanımlayıcısı olarak algılar: Örneğin bir şeyi hissettiren referans bir tehdit unsuru, aynı zamanda çözülmeyi davet eden veya hatta çözmeyi gerektiren bir gizem. (Oxford English Reference Dictionary, 2002). Google aramalarında "Kafkaesk" terimi 17 kültürel alanda kullanılır (Troscianko, 2010: 151-17). Bu referanslar Kafkaesk teriminin dünyada birçok alanda yer bulunduğunu ve birçok farklı duruma karşılık geldiğini kanıtlamaktadır.

Yıldız Ecevit'e göre, birçok ülkede gündelik dile giren Kafkaesk sözcüğü, modern insanın sorunlarından söz ederken ortak payda görevi görmektedir. Bu dillerin sözcüklerinde "Kafkaesk" karşılığında, "korku, güvensizlik, yabancılaşma, terör, dehşet, suç, umutsuzluk, yargı, anlamsızlık ve çaresizlik" gibi anlamlar bulunmaktadır. "Kafkaesk" sözcüğü bunların hepsinin bileşkesidir, çağdaş bireyin varoluş duygusudur. Bu terim sanatsal ve düşünsel boyut dışında, dünyada birçok dilde psişik bir atmosferi çağırır (Ecevit, 1989: 79). Ayrıca Ecevit'in diğer bir tanımlamasında Fransızca'da 'Kafkaesque' "bireyi baskı altında tutan soyut bürokratik labirentlerdir; Almanca sözlükte de "esrarengiz biçimde ürkütücü, tehdit edici" olarak nitelenir. Gündelik yaşam ve elit yazın dünyası bu sözcükle birleştirilir (Ecevit, 1992: 28).

Bu terimi eser üzerinden inceleyen Milan Kundera, Kafka'nın eserlerinden yola çıkarak Kafkaesk terimin, birçok anlama karşılık geldiği belirtir. Ona göre, bu terim, psikoloji, sosyoloji ve siyaset bilminde karşılığı bulunmayan durumların ifadesidir. Bunlardan bazıları: Önceki romanlarda maskesi düşürülen kurumların, metinde bilinmeyen bir labirent haline gelmesi; insanın fiziksel yaşamı yanılsamalar perdesine düşen bir gölgeden başka bir şey değilken, gerçek realiteyi o temsil eder; sanıklar neyle suçlandıklarını bilmediklerinde, kendi kendini suçlayan bir makine haline gelir; komik ve totalitarizme uymaz; iktidar merkezileşerek kurumların bürokrasiye hapsolmesi, bireyi kimliksizleştirir; özel ve kamusal alan diye bir sınırı yoktur (Kundera, 2012: 21-51). Kundera metinlerde karakterlerin yaşadığı olaylar ve durumlar üzerinden okunan mesajlar bağlamında bu terimin karşılıklarını belirler.

Ancak Kafka'nın metinlerinde klasik kurgu dışına çıkan, okuyucuda derin etkiler bırakan bir algı da vardır. Bu algı elbette metin içinde bulunan bütün unsurların inşasıyla örülmüştür. Bu da Kafkaesk terimi içinde yer edinen amaçlardan biridir. Troscianko'ya göre de Kafka'nın metinlerinde resimsel olmayan algı, kurgu okuma bağlamında hayal gücüyle ilişkilendirilebilir. Kafka, kurgusal dünyaları karakterlerin algılarını harekete geçirme yoluyla açığa çıkararak, dış ve hayal dünyalarını tecrübe ettiği temel algı süreçlerini ele alır. Kafka'nın metinleri okuyucunun hayal dünyasını meşgul eder. Çünkü geleneksel kurgulara değil, algısal deneyim gerçeğine karşılık gelir. Bu metinlerin huzursuz etmesinin nedeni, içinde olduğumuz gerçek dünyayı bu kadar gerçek düşünmediğimizdir. Kafkaesk dünya, tam, doğrusal, bir şekilde değişen bir anlatı olarak kabul edilemez. Kafka gerçek dünyada fark etmediğimiz boşlukları metinde hatırlatır. Bu boşluklar dünya deneyimizdeki boşluklara denk gelir (Troscianko, 2010: 151-171). Bu yüzden Kafkesk kurgusal dünyası zorlayıcıdır. Kafka'nın dünyamızdaki boşlukları algılamamıza olanak sağladığı diğer bir özelliği ise "dayanılmaz biçimde grotesk" (Walsler, 1984: 198) olmasıdır. Kafka metninde kaba gülünçlükler, tuhaf ve olmayacak durumlar, akıldışı yadırgamalar, ironi gibi birçok şeyi kullanarak okuyucu da sarsıcı bir etki bırakır. Bu anlamda, Kafkaesk'in grotesk bir yapısı olduğunu da vurgular.

Kafkaesk kavramının, dünya edebiyatında farklı işlevsel karşılıkları vardır: André Gide, bu kavramı imgelerinin gerçekliği, imgelem gücünü aşan, sözcükleriyle çerçeveler. Herman Hesse, edebi kimliği açısından Kafka'yı, büyük devrimleri önceden seziniyor yoktan var eden biri olarak niteler. Rainer Maria Rilke'ye göre, Kafka, her satırı şaşkınlıkla okunan bir yazardır. Yazarı 'düşler kuran biri' olarak niteleyen Thomas Mann'ın sözlerinden yola çıkan Alfred Döblin, Kafka'nın düşü yanını 'onun düşleri ancak bu kadar gerçek ve bizimle ilgili olabilirdi' sözleriyle (Wagenbach, 1984: 153-154) Kafka tarzı yazımın yaşanan çağı anlatmadaki başarısına açıklık getirir.

Kafka, birçok ulusun edebiyatında farklı roller üstlendiği gibi çağının düşünürlerince farklı kavramlarla da bağdaştırılarak okunmuştur. Marxçılar Kafka'yı kimi zaman karamsarlık içinde

bir burjuva, kimi zaman da topluma başkaldıran biri olarak gördüler. Varoluşçular ise Kafka'yı Sisyphe'in çabasına ya da Heidegger'in bunaltısıyla bağdaştırdılar. Psikanalizle bakanlar, *Babama Mektup*'u Oidipus kompleksiyle bağdaştırır (Garaudy, 1991: 116). Bunun yanında farklı birçok açıyla Kafka'ya bakılmıştır. Türk edebiyatında ise yabancılaşma, bürokrasi, iletişimsizlik, kimlik, aidiyet, bireysellik vb. kavramlarla bakılır. Bu kadar çok kavrama karşılık gelen Kafka, edebi zenginliğinin çağının ötesinde bir zamanda olduğunu kanıtlamaktadır. Yazarın kendi çağını aşarak birçok ulusal edebiyatta yer edinmesi ve farklı bakış açılarına karşılık gelmesi, terminolojide ona özgü bir kavramın oluşmasına neden olur. Zaman zaman Kafka üzerinde araştırmalar yapan yazarların Kafka'nın dünyası olarak nitelendirdiği kavram, onun üslubunu ve özgünlüğünü niteleyen Kafkaesk terimiyle eşdeğerdir.

Türk edebiyatındaki birçok yazar da 20.yüzyılın avangart yazarı Kafka'dan etkilenir. Kafka'nın özellikle de 1950 Kuşağı olarak adlandırılan yazarlar üzerinde onun etkisi olur. Bu etkinin nedeni Kafka çevirilerinin bu yıllara denk gelmesi ve aynı zamanda Kafka'nın içinde yer aldığı dönemi etkileyen varoluşçuluk, gerçeküstüçülük, yabancılaşma, bunalım edebiyatı ve absürt edebiyatın yazarlarla ortak bir payda oluşturmasındandır. Kafka etkisi özellikle 1950 sonrası varoluşçuluğu benimseyen Demir Özlü, Ferit Edgü, Leyla Erbil, Demirtaş Ceyhun, Fikret Ürgüp, Tezer Özlü, Sevim Burak, Adalet Ağaoğlu, Oğuz Atay, Yusuf Atılgan, Sevgi Soysal, Bilge Karasu, Hasan Ali Toptaş, Rasim Özdenören gibi yazarlar üzerinde kendini hissettirir (Baş, 2018: 15).

Kafka'dan yoğun bir şekilde etkilenen yazarlardan biri de Tezer Özlü (1942- 1986)'dür. Özlü, yaşadığı dönemin siyasi ve edebî çevresinden etkilenir. Özellikle dünya metropollerinde ortaya çıkan-yayılan avangart bir akım olarak sürrealizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki Marksizm ve varoluşçuluk akımları yazarı etkisi altına alır. Yazarın Avusturya Kız Lisesi'nde okuması ve Almancayı iyi derecede bilmesi, Batılı yazarları tanınmasına olanak sağlar. Kafka, Pavese, Svevo ve Beckett gibi şahsiyetleri keşfeder. Yazarda, Kafka etkisi hem yaşamı hem de eserleri üzerinde etkilidir. Özlü'nün evlilik anlayışı, hastalığı, depresyonları, arayışta olması ve bunun yanı sıra eserlerindeki iktidar ve bürokrasi sorunsalı (özellikle baba odaklı), bunalım, yalnızlık, iletişimsizlik, yabancılaşma, absürt kavramları barındırması Kafka'nın yoğun etkisini göstermektedir. Özlü, Kafka'nın kendini arayışı, bütün insanlar arasında bireyin kendi arayışının kaynağı olduğunu belirtir. Yeryüzüne dayanabilmek için yazdığını ve ona direnme gücü verenin Kafka olduğunu söyler (Özlü, 2018: 9-11). Bu çalışma da Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* adlı eserinin içerdiği, yabancılaşma, iktidar, bürokrasi, başkaldırı, kaçış kavramları Kafkaesk açıdan değerlendirilmiştir.

2. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma kavramı birçok sosyal disiplinin içerisinde yer aldığı için farklı tanımlamalarla ifade edilir. Modernizmle beraber çağımızın günlük dilinde kullanılan bu kavram; toplum, kültür, din, siyaset, ahlak ve insanın yer aldığı bütün bilimsel disiplinlerde farklı boyutta görünür. Yabancılaşma bu alanların hepsinde ortak bir payda da buluşur. Yaşanan karmaşada, kaçıp kurtulmak istenen bir durumu ifade eder. Bunun yanı sıra toplumsal örgütlenme şekliyle de bağlantılı olarak, bireyin yaşamında etki bırakan bir durumdur.

Felsefede yabancılaşma terimi ilk olarak Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) tarafından kullanılmıştır (Tuğcu, 2002: II). Yabancılaşma, Felsefe de görüldüğü gibi günümüz disiplinlerinin de konusu olur. *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*'nde yabancılaşmanın terimsel anlamı; "belli tarihsel koşullarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin (emeğin, paranın, top-

lumsal ilişki sonuçlarının, insanın özelliklerinin ve yeteneklerinin) bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen ya da özlerinde olduklarından değişik biçimde kavranması"dır (Ozankaya, 1975: 168). Yabancılaşma teriminin, birçok disiplinin kendine has metodolojileriyle incelenir. Bu disiplinlerden biri de edebiyattır. Bu alanda verilen eserler aracılığıyla yabancılaşma sorunu geniş kitlelere ulaşır. Yabancılaşmanın modern toplum içerisindeki rolü metinsel bir düzlemde deşifre edilir. Yazarlar metinlerinde bu probleme işaret ettikleri gibi onun için çözüm yolları da ararlar. Bu anlamda bu konuyu ele alan yazarın felsefi bir sorgulama güdüsü taşıdığı görülür. Kafka, felsefi bilgileri ışığında eserlerini kaleme alır.

Kafka'nın eserlerinde modern insanın bunalımları irdelenir. Kafka, bunalım yaşayan bireyin, ifade edemediği durumları, somutlaştırılır. Kafka eserlerinde konu ve karakterler üzerinden modern insanı sıra dışı bir şekilde resmeder. Eserlerinde yabancılaşma olgusu kendini hissettirir. Kafka'da yabancılaşma, "bireyin kendine yabancılaşması" çerçevesinde "insan" odaklı sorunsallaştırılır. Ondaki bu durum psikolojik boyuttan toplumsala doğru kendini hissettirir. Bu anlamda o, simgesel bir dünya kurarak; düzenle sorun yaşayan insanları, anlamsızlığı ve insanın mutsuzluğunu yansıtır. Aşağılanma, yalnızlık, çaresizlik, dışlanmışlık, düzenin birey üzerinde kurduğu baskıcı yapı ve yabancılaşma eserlerinin ana temasını oluşturur. Bireyin sistemle ve sistemin buyruğuyla hareket eden kurumların bireyle olan ilişkisinde ortaya çıkan "gücün karşısındaki güçsüzlük" eserlerin en önemli temalarındandır (Çiçek, 2015: 142-162).

Kafka'nın kapitalist sistem ve bürokrasiye olan muhalifliği, ailesiyle yaşadığı ilişki, yaşadığı şehir ve konuştuğu dilin etkisini de barındırır. Yahudi kökenli olan Kafka, Alman dili ve Çek ulusu arasında kalır. Kendini bir yabancı, Prag'ı da yabancılaşmanın şehri olarak duyumsar (Fischer, 1998: 35). Yaşadığı şehrin yerlisi olmadığı için, aidiyet duygusundan uzaklaşır. Bu duygu onda bölünmüşlük yarattığı gibi yabancılığı da derin şekilde hissettirir. Kafka'nın eserlerinde aile yabancılaşmanın ortaya çıktığı bir yerdir. Aile gücün, suçun, yasanın ve cezanın temellerinin atıldığı yerdir (Robertson, 2007: 96-100). Babasına karşı duyduğu korkuya yazılı bir cevap olarak nitelediği *Babaya Mektup* adlı eserinde, babasıyla yaşadığı ilişkiyi anlatır. Eserde, baba-oğul arasında yabancılık, soğukluk, iletişimsizlik olduğu gibi güçlüye karşı güçsüzlük vardır. Seçme özgürlüğüm yoktu benim, ne sunulsa almak zorundaydım... Senden saklanıp odama, kitaplara, çılgın arkadaşlara, aşırı fikirlere sığındım; seninle asla açık konuşmadım... Birbirimize yabancılaşmamız konusunda senin tümüyle suçsuz olduğuna benim de inanıyor olmam..." (Kafka, 2014: 15-26). Kafka eserlerinde ailede gördüğü bu sorunları toplum içinde de görür. Toplumsallaşmanın ilk adımı olan ailede yaşadığı bu durumu toplumsal alandaki her yerde yaşar. Bütün eserlerindeki karakterler yaşadıkları yabancılaşmanın yanında akıl erdiremedikleri sisteme karşı teslim olurlar.

Türk edebiyatında Kafka'nın etkisinde kalan Tezer Özlü'nün yaşamına baktığımızda ailesinde ağabey Demir Özlü'nün erkek olarak ön plana çıkarılarak sevilmesi, Tezer Özlü'de aileye karşı ilk kopuşa ve yabancılaşmaya neden olur. Yaşadığı toplumsal düzen ve aile ilişkileri Kafka ile benzerdir. Küçük yaşlardan itibaren okuduğu Avusturya Koleji, Almanya'ya yerleşmesi, öğretmen bir çiftin çocuğu olarak bir şehirde uzun süre yaşamaması, onda kültürel bir bölünmüşlük yaratır. Bu bölünmüşlük aidiyet duygusunu yıkar. Özlü'nün eserlerinde, düzen, kural ve sistemlerinin bütününe karşı olduğu görülür. O, modernizmin yarattığı atmosferde, varoluşçu bir tavırla eserlerinde bireyi ön plana çıkarır. Onun bu tutumunda şüphesiz Kafka'nın etkisi vardır. Özlü'nün, eserlerinde topluma ve kendine yabancılaşma, yalnızlık, hiçlik, karamsarlık, depresyon, baskı vb. birçok tema yer alır. Anlatıcı-kahraman, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*'nde bireye, topluma ve aileye yabancıdır. Kafka'nın eserlerinde belirgin olan yabancılaşma, Öz-

lü'nün eserlerinde de benzer durumdadır. “Evet nereden geliyorum? Bana yabancı olan ana-babam. Bana yabancılaşan bir ana dilden...” (A.g.e., s. 44-45) .

Çocukluğun Soğuk Geceleri (1980); “Ev”, “Okul ve Okul Yolu”, “Leo Ferre'nin Konseri” ve “Yeniden Akdeniz” adlı dört ana bölümden oluşur. Romanın isminden de anlaşıldığı gibi yazar otobiyografik bir dürtüyle çocukluğunun yalnız, soğuk, sessiz, karanlık evini, ailesine yabancılaştığı anıları aktarır. Geriye dönüşle anlatılan bu anılarda kronolojik bir düzen yoktur. Romanda anlatıcı-yazar, çocukluktan yaşanan ana kadar hayattaki olguları sorgular. Yaşamdaki çeşitli deneyimler onun üzerinde derin etkiler bırakır. Roman boyunca karamsar, depresif ve bunalımdadır. Anlatıcı-yazar, toplum düzeninde kendini baskılanmış hisseder. Bu etkiler, anlatıcı-kahramanın manik-depresif rahatsızlığı geçirmesine sebep olduğu gibi kendisine ve topluma yabancılaşmasına neden olur. Romanda ev üzerinden yabancılaşma anlatılır.

Romanda ev, anlatıcı-yazar için soğukluğun başladığı yerdir: “Ev büyük. Ev yalnız. Ev eski... evler gecedan daha karanlıktır” (A.g.e., s. 36-40). Bu soğukluğun nedeni ailedeki iletişimsizliktir. Özellikle baba eksenli olan bu iletişimsizlik çocuk üzerinden anlatılır. Romanda öğretmen olan anne-baba ile çocukların arasına görev, ideoloji ve resmiyet girmiştir. Anne-babanın ilgisizliği çocukları onlara karşı yabancılaştırır. Anlatıcı-yazarın, çocukluğundaki anımsadığı görüntü, beden eğitimi öğretmeni olan babanın pijamasını çıkarmayışi, annesinin ise öğrencilerin sınav kâğıtlarını okumasıdır. İkisinin arasında sevgi görülmez. İkisi de küçük burjuvaların sorumluluğuyla birbirine bağlıdır (A.g.e., s.11, 14). Baba inandığı ideoloji dâhilinde evdeki alanı kamusal bir alan olarak kullanır. Çocukların hangi şartlarda çalışması gerektiğini dair tabloların asılması, milli bayramlarda İstiklal Marşı'nın okunması ve çocuklara asker gibi davranması, aileyi ortadan kaldırır. Bu doğrultuda anlatıcı-yazarın karşısında baba değil, iktidarın bir görüntüsü yer alır. Onun babasına karşı yabancılaşmasının önemli nedenlerinden biri budur. Nurdan Gürbilek, “*Çocukluğun Soğuk Geceleri*”nde anlatıcı-yazarın evi sevmeme ve kaçmak isteme nedenini, Bachelard'ın mekân anlayışıyla yorumlar. Gürbilek'e göre; anne ve baba, çocuk için evde kötü imgelerdir (Gürbilek, 2016: 59-77). İkisinin kötü imgelere dönüşmesinin altında baskı, düzen ve kurallar yer alır. Bu etkenlerle çocuklar eve ve eve dair her şeye yabancılaşır. Evden kurtulma düşüncesiyle yaşarlar. “Biz üç kardeş de bu evden hemen kopabilmek için çaba harcıyoruz. Dışarıda, yaşamın gürültüsü içinde, ya da başka evlerde, başka insanlarla yaşam her zaman daha güzel geliyor bize.” (A.g.e., s.15).

Yabancılaşmanın yaşandığı bir diğer yer ise, okuldur. Anlatıcı-yazar, çocukluğunda okuduğu taşra okulundan, Avusturya Lisesi'ne geçişinde kültürel bir bölünmüşlük hisseder. Romanda “kara okul giysilerinin gecedan soğuk kapması” okula karşı olan soğukluğun göstergesidir (A.g.e., s.9). Romanın ikinci bölümü olan “Okul ve Okul Yolu”nda öğrenim yoluyla gerçekleşen yabancılaşma anlatılır. Çocukluktaki anılarda “içimizde çocuksu bir sevinç yerine, garip bir hoşnutsuzluk, bir sıkıntı” yaşadıkları dönemle uyuşmadıklarını gösterir. Müslüman mahallesindeki evle, kilise okulunun arasındaki Katolik hava birbirinin tersidir. İnsanı ikiliğe sürükleyen iki farklı öğretiler. Rahibelerin, çocukların düşünceleriyle bağdaşmayan bir eğitim vermesi ve diğer hocaların da onların düşüncelerine yön veren nitelikte olmaması onları bu öğrenime yabancı kılar. Bu birbiriyle bağdaşmayan öğretiler çocuk ruhunda derin bir yabancılaşma yaratır. Kahraman yaşamı yabancı bir öge gibi görür, bu durumun coğrafyadaki yer küre gibi önüne atıldığını belirtir (A.g.e., s. 23). “Öğrendiklerimi unutacağım. Okulun önünden bir daha hiç geçmeyeceğim. Çıkmaz sokağa ve öğretmen ana babaya da dönmek istemiyorum. Benimle evlenmek isteyen, ağabeyimin arkadaşlarından biri var. Seviyor beni. Eve dönmek için ona gideceğim...” (A.g.e., s. 30). Anlatıcı-yazar okul ve evden kurtulmak için evliliği bir çözüm olarak görür.

Romanın üçüncü bölümü olan “Leo Ferre’nin Konseri”nde anlatıcı-yazar, ev ve okulun yaşadığı yabancılaşmadan dolayı duygusal ilişkilere sığınır. Ancak anlatıcı-yazar, yabancılaşmayı bütün ilişkilerinde yaşar. Bu ilişkilerden biri de gerçek hayatta Güner Sümer’le olan evliliğidir. Yazar romanda onunla nasıl tanıştığını, evliliklerini, aldatılmalarını, boşanmalarını ve yıllar sonra karşılaşmalarına kadar her şeyi irdeler. Kurgusal anlamda otobiyografik izlenimler barındıran bu olaylar yazarın gerçek yaşantısında yaşadığı duyguları, anlatıcı-yazar kimliğiyle aktardığı görülür. Romandaki bu evlilik; mutsuz, sessiz, soğuk, yalnız gibi kavramlarla ifade edilir. Anlatıcı- yazar derin bir yalnızlık yaşadığı bu evlilik için “ne dostluk ne evlilik ne de sevgi” der (*A.g.e.*, s.36). İlişkilerinde sevgiye ihtiyaç duymaz, ama yalnız kalmamak için onları sürdürür. “Üç, dört yaşından beri bir erkeğe gereksinim duyuyorum” demesi çocukluğunda babasıyla yaşadığı iletişimsizlik ve yabancılaşmayla ilgili olabilir. Ancak Özlü, gerçekleştirdiği evliliklerde mutlu olmadığı gibi yalnız ve yabancıdır. Bunun bir sonucu olarak da “neden dost olmadan, erkek-kadın, karı-koca olmaya çabalıyoruz” der (*A.g.e.*, s.42,44). Onun hayatta istediği şey anlaşılmasıdır ancak bu gerçekleşmeyince yabancılaşma yaşar.

3. BÜROKRASI VE İKTİDAR

Geçmişten günümüze kadar toplum ve topluluklarda iktidar, yönetme gücünü elinde tutan bir yapıdır. Geleneksel iktidardan moderne geçişte, iktidar gücünün belli kurumlar aracılığıyla bölünerek, iktidar temsilcilerini üstlendiği görülür. Bu bölünmüşlük kurumlar aracılığıyla bürokrasi kavramını oluşturur. Foucault, “iktidarın her yerde olduğunu, toplumdaki her ilişkide yer aldığını” (Foucault, 2015: 106). belirtir. Modern devlet yapılarında örtük iktidarın kurumları, insan ilişkilerini korkuya dayalı bir hale getirir. Bütün ülkelerde devlet kurumlarına gerekli bir evrak için giden vatandaşların içini bir korku kaplar. Hizmet vermekle yükümlü olan memura karşı bir korku, mahcubiyet hissedilir. Bu his iktidar korkusudur.

Avusturya Hanedanı olan feodal Habsburg yönetimi, işçi mücadelesiyle demokrasiye geçtikten sonra da yürütme organı olarak yetkileri genişletir. Parlamentonun denetlemediği iktidar, bürokrasi eliyle kullanılır. Bu vatandaş ve devlet arasında yabancılaşmayı doğurur. Kafka, Bürokrasiyi Avusturya’ya özgü biçimiyle tanıır. Eserlerinde, bürokratik sisteme karşı bireyin boyun büküşünü ve başkaldırıdaki yenilgisini betimler. Kafka’nın eserleri, Habsburg İmparatorluğu’ndaki birey ve devletin konumuna uygun düşmektedir. O zamanlarda kapitalist ülkelerde ne bürokrasi ne de yıkıma ilişkin bir sezgi vardır. Gelişmelerle beraber Kafka’nın fark ettiği bürokrasi, birçok ülkede iktidar mekanizmalarının örtük bir biçimi haline gelir (Fischer, 1998: 32-38). Kafka, gelecekteki sorunları görür. Kafka’nın eserlerindeki bürokrasi sorunu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kapitalist dünyanın temel yaşantısıdır. Kafka’nın ve R. Musil’in anlattıkları, Avusturya’nın trajikomikliğinin çok ötesinde bir şey olarak kalır (*A.g.e.*, s.37).

Kafka eserleriyle iktidar ve otoritenin bütün görünüşleriyle mücadele eder. Elias Canetti, Kafka’yı “en büyük iktidar uzmanı”(Canetti, 2008: 43-44) olarak niteler. Kafka, bir gün pencereden bakarak, binaları arkasına gösterir. Lisem, üniversitem, bürom, tüm yaşamım bu çemberde geçti diyerek, havada çemberler çizmeye başlar (Kafka, 2014: 20). Ona göre hayat bizi çemberlerle kuşatmıştır. Onun eserlerinde iktidarın görüntüleri yapılara göre değişir. Ailede baba, toplumda devlet, dinde ise Tanrı’dır. Bürokrasi ise iktidara hizmet eden, onun sürekliliğini sağlayan bir mekanizmadır. Kafka, anti-otoritarist tavrı eserlerinde baba otoritesinden, kişisel otoriyete, idari ve anonim otoriteden iktidarın büyüyen, evrenselleşen ve soyut haline kadar derin bir şekilde yansıtır. Kafka’nın metinlerinde despotik ve sınırsız bir iktidarın binlerce tezahürüne karşı hem eleştirel hem ironik hem de kaygı verici bir tepkidir (Bkz. Löwy, 2008: 43-44).

Kafka'nın eserlerinde bu sorunlar geniş şekilde irdelenir. 1926'da yayımlanan Şato romanı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bağımsız modern devletlere ayrışmasından sonra kaleme alınır. Kafka, bu eserde feodal iktidarın modern iktidara evrilmiş halini irdeler. Bir şato ve bürokratlar tarafından yönetilen bir köye giden K. kadastrocu olarak görevlendirdiğini söyler. Ancak bürokratik sorunlar yaşar. Dava adlı romanda ise, korku çağı diye adlandırılan bu çağın insan ilişkilerini etkilediği ve insanlar arsında iletişim dilinin yoksunluğu vurgulanır. Romanda, korku insanoğlunun yaşamını kuşatmıştır. K. üzerinden suç, ceza, yargı kavramları irdelenir. K. bilmediği bir suçtan yargılanır. Ancak suça dair hiçbir bilgi verilmez. Sürekli sürüncemede bırakılan dava K.'da kendi kendine suçu kabul etme hissi uyandırır. Romanda modern çağda bürokrasinin bireyler üzerindeki otoritesi korku yoluyla işlevsel hale gelir. *Amerika* adlı eserde, Karl Rossmann ailesi tarafından reddedildiği için Amerika'ya amcasının yanına gider. Bir süre sonra amcası tarafından da reddedilir. Asansörcü olduğu otelde, bilinmeyen güçler tarafından otel yönetilir. Güçlü yöneticiler karşısında kendini güçsüz hisseder. Kafka, romanda Amerika'yı kapitalist bir ülke örneği olarak işler. Kahraman üzerinden de bireyin güçler karşısındaki çaresizliği işlenir. Kafka eserlerinde bireyin iktidar ve bürokrasi karşısındaki ezilmişliğini edebi bir dille anlatır.

Türk edebiyatında Tezer Özlü Kafkaesk bir etkiyle eserlerinde bireyin iktidar ve bürokrasi karşısındaki ezilmişliğini kaleme alır. Özlü'nün toplum içinde kendi arayışının özü, bireyin arayışıdır. Bu bağlamda Kafka etkisi kendini hissettirir. Özlü, Kafka'nın kendini arayışın, tüm insan örgütü içinde bireyin kendi arayışın kaynağı olduğunu belirtir. Yeryüzüne dayanabilmek için yazdığını ve ona direnme gücü verenin Kafka olduğunu söyler. Onun için Kafka'nın önemi; geleceği, önceden haber vermesidir. Özellikle de ulusun içinde yittiği bürokrasinin öldürücülüğünü alaylı ve akıllıca anlatmasıdır (Özlü, 2017: 31).

Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında yazar olarak yaşadığı ülkenin sorunlarına edebi bir duyarlılıkla değinir. Yaşadığı dönemde modernizmin yoğun olması, 50 kuşağının varoluşçu tavrı, ülkede yaşanan siyasi ve sosyal olaylar, Özlü'nün bireyi odak noktası olarak seçmesine neden olur. Özlü, eserlerinde bireyin özgürleşmesini ve kendini gerçekleştirmesini düşler. Ancak ona göre birey, iktidar ve toplumun kurallarıyla kuşatılmıştır: *Kalanlar*'da iktidara karşıtlığını: "İktidardaki egemen sınıf ve benim toplumumdaki düzen her gün sayısız kez benim ve benim gibileri vazgeçmeye ve bizi kendisi gibi olmaya zorladı. Ben bir keresinde aklımı yitirdim..." (Özlü, 2017: 31) sözleriyle dile getirir. Özlü, kendi yaşam bunalımını, geçirdiği depresyonları bu iktidarın baskınlığına yorar. Eserlerinde izlekler yoluyla haykırır. *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında iktidar ve iktidara bağlı kurumların bürokrasi yoluyla bireyler üzerindeki baskısına değinir. Romanda iktidar toplumda devlet, evde baba, okulda öğretmen, hastane de doktordur. Özlü'nün romandaki iktidar ve bürokrasi görüntüsü Kafka'nın iktidar ve bürokrasi düşüncesiyle benzerdir. İki yazarda da temel sorunsallar edebi eserlerde aynı düşünceyle ele alınır. Kafka, *Babama Mektup* ve *Büyük Gürültü* adlı eserlerinde babasının otoriter tavrı karşısında korkularını, ezik ve yenik duruşunu anlatmaya çalışır. Özlü de *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında babanın otoriter duruşunu anlatır. Romanda anlatıcı-yazar çocukluktan beri babasıyla yabancılaşma yaşar. Bunun başlıca nedeni babanın evdeki otoriter tavrıdır. Her iki yazarda iktidarı ilk görüntüsü evde babayken iktidar, özelden genele bir tutumla işlenir. Babayla yaşanan yabancılaşma, bir süre sonra toplumsal yabancılaşmayı doğurur.

"Ev" bölümünde, beden eğitimi öğretmeni olan baba çocukları sabah düdüğüyle uyandırır. Anlatıcı-yazarın "babamın bu evle askerlik arasında ne gibi bir bağlantı kurabileceğini düşünüyorum..." demesi evin katı kurallarını gösterir. Cumhuriyet döneminin idealist öğretmeni,

benimsediği ideolojinin bağlılığıyla evde baba-öğretmen rollerini karıştırır. Çocuklar üzerinde otoriter bir tavır sergiler. Onlara milli bayramlarda İstiklal Marşı okutur, evin duvarlarına kurallar listesi asar, Atatürk köşesi oluşturur. Babanın bu tavrı iyi bir vatanperver olmasıyla alakalıdır. “Konuklar hep aynı. Okul. Görev. Başarı. Yönetici ile çekişmeler...” (Özlu, 2016: 7). Baba romanda iktidarın evdeki yansıması olduğu gibi iktidarın kurallarının da uygulayıcısıdır.

“Okul ve Okul Yolu” bölümde anlatıcı-yazar, rahibeler ile papazların dinsel ayinlerini Ortaçağ gericiliğiyle niteler. Özlu’nun bu tavrı Kafka’nın dine olan bakışını hatırlatır. Kafka’da okul yıllarında din dersleri yerine felsefe derslerini seçer. *Milena’ya Mektuplar*’da okul yolunu anlatan Kafka, her sabah aşçı kadının zoruyla okula gittiğini anlatır. En çok korktuğu şeyin okula geç kalmak olduğunu söyler (Kafka, 2017: 59). Çocukluğun Soğuk Geceleri’nde ise; okulda, öğrenciler; giyim, düşünce, dini inanç ve dil olarak öğretmenler tarafından baskılanır. Şişman rahibenin kapıda giysileri denetlemesi, soruları cevaplamaması, askeri bir komutan gibi başıyla komut vermesi vb. birçok davranış okul ve öğretmenin, iktidar ve kurum gerçeğini ortaya koyar (Özlu, 2016: 17- 19).

“Leo Ferre’nin Konseri” adlı bölümde de bir önceki bölümde yer alan okul- öğretmen-öğrenci temelli uygulanan baskı ve otorite, bu bölümde yerini hastane- hasta- doktor ilişkisine bırakır. Yazar, bilinçli bir tutumla anlatıcı-yazar üzerinden hastane ve çalışanlarının otoriter gücünü gözler önüne serer. Doktor ve hademelerin hastalara uyguladığı şiddet, bireyin kurum ve kurallar arasındaki ezilmişliğini, boyun büküşünü somutlaştırır. Kafka’nın eserlerinde de bürokrasi ve iktidarın görünümü “güçlünün karşısında güçsüzlük” olarak yansıtır. Bu anlamda Özlu’nun eserinde de iktidarın gücü bireyi itaat altına alır. Hastanede, hemşire, doktor ve hademelerin hastalara uyguladıkları fiziki şiddet ve tacize karşı hastaların sessiz kalması, iktidar ve gücün, devlet kurumlarındaki uygulamasıyla ilişkilendirilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Foucault’un iktidarın her yerde olabileceği fikri bunu desteklemektedir. Ayrıca anlatıcı-yazarın hastaneyi demir parmaklıklarla kapanmış küçük hücre pencereleri ve sessizliği Ortaçağa varan bir Fransız yapısına benzetmesi, Foucault’nun Fransa’daki genel hastane düşüncesine¹ bir göndermedir. Anlatıcı-yazarın romanda “beş yıldır yaşadığım acıları *Guguk Kuşu*² filminde görüyorum” (A.g.e., s.37). demesi, kurumların birey üzerinde uygulandığı gücü gösterir.

4. BAŞKALDIRI VE KAÇIŞ

Kafka’nın eserlerindeki Kafkaesk atmosferde, yaşanan bireysel ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan bireylerin pasif, umursamaz, kabullenici tavrı grotesk bir başkaldırı olarak okunabilir. Yazarın metinlerde bireyin uğradığı haksızlıklara ironik bir üslup ve pasif bir duruşla cevap vermesi, metinsel atmosferde olanları eleştirmesindedir. Kafka’nın eserlerinde kaçış toplumdaki soyutlanma, toplumun dışında olma ve edebiyata sığınma olarak belirlenebilir.

- 1 **Genel Hastane:** 1656 yılında Paris’te genel hastane diye bir kurum kurulmuş ve Paris’in üç yüz binlik nüfusundan altı bini burada gözetim altına alınmıştır. Foucault, bu kurumun tıpla ve tedaviyle alakalı olmadığını söyler. Bu kurum Fransa’da o dönemde örgütlenmekte olan monarşi ve burjuva düzenin bir parçasıdır (Michel Foucault, *Büyük Kapatılma* (Çev: Işık Erdülen- Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.106).
- 2 **Guguk Kuşu:** 1975’te yayımlanan Milos Forman’ın yönetmenliğini yaptığı film 1962’de Ken Kesey tarafından yazılan aynı adlı romandan uyarlanmıştır. Filmde başkarakter Randle Patrick McMurphy 35 yaşındadır. Önce orduda yer alan karakter ordu düzenine karşı çıkmasıyla ordudan kovulur. Daha sonra kavga, kumar ve sarhoşluk gibi suçlardan tutuklanıp tutsak edilir. Toplumdaki kurallara uymadığı gerekçesiyle ıslahevinden mahkeme kararıyla akıl hastanesine kapatılması uygun görülür. Karaktere başta eğlenceli gelen hastane hayatı daha sonra sıkıcı gelmeye başlar. Hastanede hemşire Ratched hastalar üzerinde otoriter bir tavır gösterir. McMurphy filmde ona ve hastane düzenine karşı çıkarak, arkadaşlarını buradan kurtarma çabasına girer (Ömerci, Ozan. Popüler Kültür. Ankara: Elips Kitap, 2008).

“Kafka’nın günceleri ve mektupları yakınmalarla, kendine yönelik acımlarla, zayıflığın kendine acı çektirme pahasına açığa vurulmasıyla doludur; ama bütün bu yakınmaların ardında bir yaşam dolusu kahramanlık, vurgulanan yetersizliğin ardında ise yıkıntılar sanat yapıtına kaynaklık etsin diye, kendini yıkıma götürmüş bir insanın büyüklüğü gizlidir” (Fischer, 1998: 19). Kafka yaşamında çektiği bütün sıkıntılara metinlerinde cevap verir. Toplumdan kaçışı metne sığınışıyla doğru orantılıdır

Fischer’ göre, Kafka temel yaşantısında babasıyla uyumsuzdur. Babasının dünyasına başkaldırır; ancak bu tutumu, bir suç, bir uyum yeteneksizliği, o dünyaya girecek güçten yoksun olduğu düşündüğü için kendini dışlanmış hissederek. Bu küçük burjuvaya özgü bir başkaldırıdır. Dava da Josef K. gizli bir makamın memurlarınca tutuklandığında buna karşı çıkar. Bu işin arkasındaki gizli örgütte de karşı çıkmış olur. Başkaldıran küçük burjuva kesin bir yargıya varmaz; karşı çıkışı sonuçsuz kalır, gizliden gizliye kendini suçlu hissederek, kesin kararı o değil gizli mahkeme verir. Yalnızca başkaldırmakla yetinen, ama bir suçluluk bilinciyle düzeni tanıyan küçük burjuva, bütünün, bu nesnelleşmiş olgunun bir parçasıdır. Şato romanındaki K. ise artık başkaldırmaz. Tek amacı dışlanmamak ve şatodaki topluluğa girmektir (Fischer, 1988: 56-58).

Dönüşüm romanında ailesini geçindirmekle yükümlü olan Gregor Samsa, pazarlamacı olduğu iş yerinde de müdürünü memnun etmekle yükümlüdür. Sürekli çalışmasına rağmen ne babasını ve işyerindeki müdürünü memnun edemez. Samsa, bir gün uyandığında bir böceğe dönüşmüştür. Normalleşmeyi beklerken, sesinin de çıkmadığını fark eder. Böcekleşmesine rağmen insanı sorumluluklarını sürekli hatırlar. Ailesi önce ona karşı acıma duygusu beslese de ileriki zamanda onlardan farklı olan bu yaratıktan kurtulmak ister. Her gün bu acılar içinde normale dönme ümidi taşıyan Samsa ailesi tarafından ölüme terk edilir (Kafka, 2019: 1-104). Yazar, bireyin toplum arasında nesnelleşmesini, belli kurallar dâhilinde bir yaşam sürmesini eleştirir. Ancak eleştirisi açık bir eleştiri değildir. Samsa’nın böcekleşmesi, rutinleşen hayatın dışına çıkması, topluma aykırı bir hal alması grotesk bir başkaldırı olarak okunabilir. Kafka romanda eleştirilemez toplumsal kurallara boyun eğmediğini gösterir.

Yasemin Şengör, *Dönüşüm* romanını köle-efendi ilişkisi düzeyinde akıldışı otoriteye karşı bir itiraz, eşitsizliğin mülkiyet temellerinde yükseldiği bir dünya düzenine başkaldırı olarak yorumlar. Kafka, pazarlamacı Gregor Samsa üzerinden kimliği yok sayılan bireyi dönüştürerek, toplum içinde giydirilmiş kimliğinden uzaklaştırılıp, saf ve çıplak doğasıyla insanların içindeki yerini aramıştır. Kafka bireyin özgürleşmesinde çözüm olarak itaatsizliği seçmiştir. Romanın sonunda itaatsizliğin bedelini ölümlerle öder (Şengör, 2017: 49-52). Çağımızda tek akım ve teoriye bağlanamayan Kafka’nın kaçış ve başkaldırışı temaları da farklı boyutlarla okunabilir.

Tezer Özlü’nün eserlerinde yer edinen başkaldırı ve kaçış *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında belirgin bir şekildedir. Kafka’nın eserlerinde öne çıkan başkaldırı; iktidara, babaya, toplumun kurallarına, iktidarın kurumları ve sistemin bütününe örtük bir başkaldırı şeklinde yer alır. Bu anlamda Özlü’nün romanında da aynı olgulara karşı başkaldırdığı görülür. Ancak Özlü’nün başkaldırısı örtük bir başkaldırı olmadığı gibi bir haykırış, hatta kimi zaman ölüm ve intihara sürükleniş olarak okunabilir. Her iki yazarda da kaçış metne sığınma, metin yoluyla arınma ve toplumsal baskılanmanın kusmuğu olarak okunabilir. Özlü’de kaçış ve başkaldırı metinde örtük değildir. Eserlerinde sürekli gitme istenci, farklı ülkeleri gezmesi ve sürekli yollarda olması onun kaçışının somut örneğidir. Türk edebiyatında edebi eserlerde, farklı ülkelere gitme, hayali dünyalar kurma ve gitme istenci sanatçıların uyuşmadıkları toplumdan metne sığınarak bir kaçış yolu aradığını gösterir. Özlü’de Kafka gibi bireysel ve toplumsal yabancılaşma çektiği için yazına sığınır. (Özlü, 2018: 9). Özlü de toplumsal ve bireysel sorunların çözümünü yazın da

arar. “Vardığım çıkış yolu yalnız ve yalnız edebiyat... Sözcükler, dünyayı sözcüklere çevirerek algılamak” (Erbil, 2015: 33). Her iki yazarın çözüm yolu olarak edebiyatı seçer.

Çocukluğun Soğuk Geceleri romanında anlatıcı-yazar “Ev” bölümünde baba ve ev kurallarına karşı uyumsuzluk içerisindedir. Onun eve ve babaya karşı çıkışı, bireysel olarak algılandığında toplumsal bir tavrıdır. Ev toplumun kurallarıyla şekillendiği için onun bir minyatürüdür. Özlü’nün anlatıcı-yazar kimliğiyle başkaldırdığı ve kaçmak istediği iktidar, düzen, kurallardır. Romanda “Ölü gövdem için güzel görünmesi için gün boyu hazırlık yapıyorum. Sanki güzel bir ölü gövdeyle öç almak istediğim insanlar var. Karşı çıkmak istediğim evler, koltuklar, halılar, müzikler, öğretmenler var. Karşı çıkmak istediğim kurallar var. Bir haykırış! Küçük dünyanız sizin olsun. Bir haykırış! Sessizce yatağa dönüyorum. Ölümü ve yokluğu uzun süre düşünmeye zaman kalmıyor” (A.g.e., s.12). Özlü’nün anlatıcısı muhalif bir tavırla düzene başkaldırırken Kafka’nın anlatıcıları örtük bir başkaldırı sergiler. Romanda anlatıcı ev, okul, düzen, toplum, iktidar gibi olgulara başkaldırdığı gibi bunlardan kaçmak ister. Onun kaçış alanı, sokaklar, kentler olarak görünürken zaman zaman evlilik, ölüm ve intihara da dönüşür. Özlü, anlatıcısı üzerinden bir aydın başkaldırısı gösterir. Gerçek yaşantısında yaşadığı siyasi, sosyal, toplumsal sorunlara karşı muhalif bir tavır sergiler. Bu yönüyle Kafka’nın eserlerinde Kafkaesk atmosferde başkaldırdığı olgularla benzerlik gösterir. Her iki yazar da yaşadığı çağa yabancılaştığı için edebiyata sığınır ve aynı olgulara farklı bir başkaldırı gösterirler.

SONUÇ

Edebi karşılaştırmada ulus dışı yazarlarla ulusal yazarlar karşılaştırılabilir. Karşılaştırmalı edebiyat bilminde yapılan bu tür çalışmalar edebiyat ve sanatta zengin bir bakış açısı kazandırır. İki edebiyatın, iki yazarın benzerlikler açısından karşılaştırılması yaşanan toplumsal sorunların evrenselliğini gösterir. Franz Kafka birçok edebiyatta farklı biçimde ele alınır. Türk edebiyatında da Kafka’ya özgü Kafkaesk terimiyle karşılaştırdığımız Tezer Özlü’nün yoğun bir şekilde Kafka’dan etkilendiği görülmektedir. Yaşadıkları toplum, dil, din farklı olsa da her iki yazarın modernizmle beraber değişen yaşam standartlarının doğurduğu sorunlara edebiyat yoluyla muhalefet ettikleri görülmektedir. Her iki yazar da varoluşçu bir tavırla modern bireyin nesneleşmesini eleştirerek, bireyin kendini arayışını konu edinirler.

Kafka’nın Kafkaesk atmosferi bağlamında Özlü’nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanı; yabancılaşma, bürokrasi, iktidar, başkaldırı ve kaçış sorunsalları çerçevesinde incelenirken, Kafka ve Özlü’nün yaşam standartları toplumsal ve bireysel anlamda benzerlik gösterir. Bireysel olarak; ana dillerine yabancı oluşları, yaşadıkları hastalıklar, duygusal ilişkiler, aile yaşantısı, babaya duydukları his; toplumsal olarak siyasi bir buhrandan geçmeleri dine karşı olumsuz bakışları, yaşadıkları çağda modernizmin etkisi, kapitalizmin ortaya çıkması, modern iktidar biçimleri, yaşanan savaşlar sonrasında ortaya çıkan varoluşçuluk akımı vb. durumlar her iki yazarın benzer bir edebi benzerlik göstermesine neden olur. Her iki yazarda yaşadıkları çağdan etkilenecek eserlerinde yabancılaşma, başkaldırı, iktidarın baskısı altında ezilen bireyi konu edinir.

KAYNAKÇA

- Arak, Hüseyin (2009). "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öcülere: Leo Spitzer- Erich Auerbach." *Littera Edebiyat Yazıları*. (25): 243-252.
- Aykanat, Timuçin (2012). "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği." *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (3): 409-420.
- Baş, Selma (2018). *Ferit Edgü'nün Eserlerinde Kafkaesk Dünya*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bayram, Yavuz (2004). "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 16 (Güz): 69-93.
- Belge, Murat (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Childs, Peter ve Roger Fowler (1989). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. New York: Routledge.
- Ecevit, Yıldız (1989). *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Ecevit, Yıldız (1992). *Kurmaca Bir Dünyadan*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Emily, Troscianko (2010). "Kafkaesque Worlds in Real Time." *Langugae and Literature*. 19 (2): 151-171.
- Emrich, Wilhelm (1965). "Kafka'nın Hayatı." (Çev. Ahmet Cemal) *Yeni Dergi* Ağustos (11): 74-80
- Enginün, İnci (2017). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erbil, Leyla (Haz.). (2015). *Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fischer, Ernest (1998). *Kafka*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Kavram Yayınları.
- Foucault, Michel (2015). *İktidarın Gözü*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Garaudy, Roger (1991). *Picasso, Saint-John, Kafka*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.
- Kafka, Franz (2014). *Açlık Sanatçısı*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Kafka, Franz (2014). *Babama Mektup*. (Çev. Cemal Ener). İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, Franz (2017). *Milena'ya Mektuplar*. (Çev. Esen Tezel). İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, Franz (2019). *Dönüşüm*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Can Yayınları.
- Kefeli, Emel (2000). **Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kundera, Milan (2012). **Roman Sanatı**. (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Löwy, Michael (2008). **Franz Kafka Boyun Eğmeyen Hayalperest**. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Versus Yayınları.
- Mayer, Hans (1965). "Kafka Tartışmalarının Durumu". (Çev. Ahmet Cemal) *Yeni Dergi*. 11 (Ağustos): 80-87.
- Meriç, Cemil (1994). **Bir Dünyanın Eşiğinde**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nurdan Gürbilek (2016). "Memur Çocukları, Ev Ödevleri, Pazar Öğleden Sonraları". *Ev Ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları: s. 61-75.
- Nuri, Çiçek (2015). "Franz Kafka'nın Eserlerinde Yabancılaşma". *Beitülhikme: An International Journal of Philosophy*. 5: 142-162.
- Ozankaya, Özer (1975). *Toplumbilim Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özlü, Tezer (2016). *Çocukluğun Soğuk Geceleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, Tezer (2017). *Kalanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, Tezer (2018). "Kafka ile Yaşamak". *Yeryüzüne Dayanabilmek İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. S.12-14.
- Özlü, Tezer (2018). *Yeryüzüne Dayanabilmek İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Robertson, Ritchie (2007). *Kafka*. (Çev. Elif Böke). Ankara: Dost Kitabevi.
- Rousseau, Jean Jacques ve Claude Pichois (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*. (Çev. Mehmet Yazgan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakallı, Cemal (2006). *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınsalarasılık/ Sanatlararsılık Üzerine*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Şengör, Yasemin (2017). "Küçük Bir Öyküden Çıkan Dev: Gregor Samsa." *Roman Kahramanları*. 30 (Nisan/Haziran): 49-52.
- Tuğcu, Tuncar (2002). *Yabancılaşma Problemi*. Ankara: Alesta Yayınevi.
- Wagenbach, Klaus (1984). *Kafka*. (Çev. Necmi Zekâ). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Walser, Martin (1984). "Günümüz Gerçekliği ve Kafka". (Çev. Tezer Özlü Kıral). *Yazko Çevri Kafka Özel Sayısı*. 39/40 (Ocak- Şubat): 198-199.